

Айдарова М.Д., Эргешали кызы А., Эшалиева Л.С.

**ЖОГОРКУ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН
ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЖАШООГО ДАЯРДООДО АЛАРДА СОЦИАЛДЫК
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ**

Айдарова М.Д., Эргешали кызы А., Эшалиева Л.С.

**ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
У УЧЕНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ В ПОДГОТОВКЕ
ИХ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ**

M.D. Aidarova, Ergeshali kyzy A., L.S. Eshalieva

**FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE
THE PUPILS OF HIGH CLASS IN PREPARING
THEIR FAMILY LIFE**

УДК: 378

Жаңы жүрүм-турумдук орнотуулар жана баалуулук ориентирлеринин калыптануусу социалдык компетенттүүлүк түшүнүгү менен түздөн-түз байланыштуу. Бул макалада айыл мектептеринин жогорку класстарынын окуучуларын үй-бүлөлүк турмушка даярдоодо аларда социалдык компетенттүүлүктү калыптандыруу жолдору жана анын мааниси баяндалды. Социалдык компетенттүүлүк жеке жетилгендиктин өлчөмү катары, башкача айтканда, инсандын сезимдери, ойлору жана аракеттеринин ортосундагы карама-каршылыктын жоктугунан кабар берет. Социалдык институттар жана мекемелердин ишмердүүлүгүнүн алкагындагы турмуштук кырдаалдарды анализдөө мүмкүнчүлүгүн өзүнүн жүрүм-турумун регуляциялоо схемасына кошуу катары кароого болот. Бул багытта жогорку класстын окуучуларын үй-бүлөлүк жашоого даярдоонун натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдорун эске алуу менен социалдык компетенттүүлүктү калыптандыруу жолдору каралды. Жогорку класстын окуучуларын үй-бүлөлүк жашоого даярдоо иши коомдук процесстер аркылуу ырасталган шарттарга жараша жүрүм-турумду өзгөртүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга багытталат.

Негизги сөздөр: инсан, окуучу, жогорку класс, үй-бүлө, үй-бүлөлүк жашоо, улуттук баалуулуктар, социалдык компетенттүүлүк, каада-салт, социалдык мекеме, социалдык мобилдүүлүк, уул адеби, кыз адеби.

Новые установки поведения и поведение ценностных ориентиров тесно связано с понятием социальная компетентность. Статья посвящена значению и способам формирования социальных компетентностей в подготовке семейной жизни сельских старшеклассни-

ков. Социальная компетентность как доказательство меры личностного роста другими словами отсутствие противоречий между чувствами, мыслями и действиями личности. Возможность проанализирования жизненных ситуаций в сфере деятельности организаций и социальных институтов можно рассматривать как дополнение в схему регуляций своего поведения. В этом направлении рассмотрены пути формирования социальной компетентности учитывая способы повышения эффективности подготовки к семейной жизни учеников старшего класса. Подготовка к семейной жизни учеников старшего класса направлено на овладение возможности изменить поведение в соответствии условиям через общественные процессы.

Ключевые слова: личность, ученик, старший класс, семья, семейная жизнь, национальные ценности, социальная компетентность, традиции, социальное учреждение, социальная мобильность, девичья честь, сыновья честь.

New attitudes and behaviors of values are closely related to the concept of social competence. The article is devoted to the importance and methods of formation of social competence in the preparation of family life of rural high school students. Social competence as the evidence of a measure of personal growth in other words lack of contradictions between feelings, thoughts and actions of the personality. The possibility of analyzing life situations in the sphere of activity of organizations and social institutions can be considered as an addition to the scheme of regulation of their behavior. In this direction, the ways of forming social competence are considered taking into account ways to improve the efficiency of preparation for family life of senior students. Preparation for family life of pupils of the senior class it is directed to mastering of an opportunity

to change behavior in compliance to conditions through public processes.

Key words: *personality, pupil, high class, family, family life, national values, social competence, traditions, social education, social mobility, maiden honor, sons honor.*

Бат жүрүп жаткан илимий-техникалык, маданий, социалдык өзгөрүүлөр тарбия жана билим берүү системасынын өзгөчөлүктөрүн өзгөртүүдө. Аны учурдун жаштары өз алдынча иш аткаруу жана чечим кабыл алууну үйрөнүүсүнө багыттоо керек. Буга чейин билим берүү жана тарбия ишинин ийгилиги билимди, жөндөмдөрдү жана баалуулуктарды жаңы муунга өткөрүп берүүдөн көз каранды болгон. Ал эми азыр жаштарды тарбиянын объекти катары эмес, социалдык ишмердүүлүктүн субъекти катары кабыл алып мамиле кылуу керек жана ал үчүн билим берүүнүн гуманизм жана личност таламдуу өзгөчө программаларын иштеп чыгуу талап кылынат.

Жогорку класстын окуучуларын үй-бүлөлүк жашоого даярдоонун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн төмөндөгүлөрдү эске алуу зарыл:

– Өсүп келе жаткан муунду аялдардын жана эркектердин намыс жана кадыр-баркын калыптандырууну камтыган адептик тарбиясынын баалуулуктары (аруулук, тазалык, берилгендик, ак ниет, чынчылдык, эмгекчилдик, меймандостук, улууларды урматтоо, адамгерчиликтүүлүк, ыйман, жароокердик, жакын адамдар тааал шартта калган учурда жардам берүү). Ушул сапаттардын бар же жок болгондугу инсандын тарбиялуулугунун көрсөткүчү, анын руханий-адептик жактан жетилгендигинин критерийи катары кабыл алынган;

– Улан жана кыздарды тарбиялоонун дифференциацияланган подходу (жыныстар аралык өз ара байланыш тууралуу маданияттын, үй-бүлөдө жана коомдо эркек менен аялдын ролу жана жүрүм-турумунун калыптанышуусу);

– Элдик педагогиканын методдорунун, каражаттарынын жана ыкмаларынын эффективдүүлүгү. Изилдөөбүздө бул аспект төмөндөгү фактылар менен коштолот: жаш уландар жана кыздар бойго жеткен учурда үй-бүлө куруу жана анын функцияларын орундатуу үчүн зарыл болгон билгичтик жана жөндөмгө ээ болушу;

– Башка элдердегидей эле кыргыздарда да эне культу (аял – үйдүн куту) жогору деңгээлде өнүккөн. Үй-бүлөнүн тиреги катары атанын авторитети жогору болгон, натыйжада ата эненин үй-бүлөдөгү кадыр-баркы, балдардын жана неберелердин аларга көрсөткөн сый урматы кам-

сыздалган; Балдардын никелүү гана үй-бүлөлөрдө төрөлүүсү, никелүүлөрдүн бири-бирине берилгендиги, туруктуу жана узак нике, коомдогу демографиялык тең салмактуулукту сактоо, ден соолугу чың балдардын төрөлүүсү, жетим жана жесирлерге кам көрүү идеялары терең бааланган. Натыйжада кыргыз коомунда кедейлик, кароосуз калган үйсүз адамдар, бузулгандык, уурулук сыяктуу терс көрүнүштөр болгон эмес. Туруктуу жана бекем туугандык мамилелер салттуу түрдө сакталган.

– Статистикалык маалыматтардын анализи көрсөткөнөй, өлкөнүн экономикалык өнүгүү деңгээли менен профессионалдык билимдүүлүктүн ортосунда тыгыз байланыш бар. Себеби өлкөнүн экономикалык өнүгүү деңгээли маанилүү деңгээлде коомдун интеллектуалдык потенциалы менен аныкталат.

Т.А. Маркова: “Коомдук тажрыйбалык анализдер көрсөткөндөй, билим берүү системасынын долбоорчулары профессионалдык билимдин бир гана экономикалык функциясын иштеп чыгууну көздөшөт, себеби шарттуу түрдө “кызматкерлердин арасындагы кызматкер” - деп аныктоо мүмкүн болгон профессионалдык ишмердүүлүктүн субъекти калыптанат” деп эсептейт. Ошол эле учурда профессионалдык билимдин социалдык жана маданий функциялары четке кагылат. Себеби билимдин экономикалык функциясы профессионал личносттун социалдашуусуна жана анын чыгармачыл жөндөмдөрүнүн өнүгүүсүнө алып келет деген божомол бар [6].

О.С. Газман заманбап кырдаалдарда тарбиянын идеологиясы жана концепциясы жок деп эсептейт; коомдогу руханий, адептик, экономикалык, саясий таасирлерди камтыган социалдык чөйрө негизги тарбиячынын ролун алды [3]. Ошондуктан, И.Беседина белгилегендей, социо-маданий заманбапташтыруу жана экономиканын рыноктук мамилелерге өтүүсү инсандын өзүн-өзү реалдаштыруу проблемасын чечүүдө жаңы ыкма табуунун зарылдыгын жаратат.

Заманбап шарттарда өспүрүм курактагы жана алгач бой жеткен курактагы балдар эң оор абалда калууда. Жаштардын өзүн-өзү аныктоо, өзүнө-өзү ишенүүгө умтулуу, өзүн-өзү өнүктүрүү зарылдыгы бир жактан коомдо орун алып жаткан процесстер аркылуу стимулдаштырылат, экинчи жактан социалдык-билимдик мамилелер системасындагы өз ордун аныктоодо социалдык колдоонун жоктугу менен чектелет.

Калыптаныу этабында жаштар коомдук жа-

шоого, мурдагы түшүнүктөргө караганда айыр-маланган баалуулуктары жана эрежелери бар дүйнөгө кадам ташташат. Заманбап коомдо жаштар биринчи жолу “антагонисттик баалоолор” менен бетме-бет келишет.

Социалдык компетенттүүлүккө үйрөтүү, Ю.Мель боюнча, төмөндөгүлөрдү аткаруу мүмкүнчүлүгүн берген каражаттарга ээ болуу дегендикке жатат:

– Өзүнө байланыштуу чечимдерди кабыл алуу жана өзүнүн сезимдерин жана талаптарын түшүнүүгө умтулуу;

– Жагымсыз сезимдерди жана ишенимсиздикти унутуу;

– Максатка жетүүнүн эң натыйжалуу жолун билүү;

– Башкалардын каалоолору, тилектери жана талаптарын туура түшүнүп, алардын укуктарын эске алуу;

– Социалдык түзүлүштөр жана мекемелер тарабынан аныкталган чөйрөнү жана алардын өкүлдөрүнүн ролун анализдеп, бул билимди өзүнүн жүрүм-турумуна айландыруу;

– Конкреттүү кырдаалдар жана убакытка жараша өзүн алып жүрүү; башкаларды, социалдык түзүлүштөр жана өзүнүн талаптарын эске алуу;

– Социалдык компетенттүүлүктүн агрессивдүүлүк менен байланыштын жоктугун, тескерисинче башкалардын укуктарын жана милдеттерин урматтоодо жатаарын билүү.

А.В. Мудрик, Т.Шибутани, В.А. Ядов социалдык компетенттүүлүк түшүнүгүн личносттун интегративдик сапаты катары аныкташат [7]. Бул сапат баалуулук орнотуулар, социалдык чындыктын баалуулук түшүнүгү, адамдын ийгиликтүү түрдө социалдык технологияларды аткаруусу үчүн зарыл болгон конкреттүү категориалдык социалдык билим, адамдын жашоосундагы негизги чөйрөлөрдөгү социалдык технологияларды ишке ашыруунун жеке жөндөмдөрүн жана субъективдүү сапаттарын камтыйт.

Социалдык компетенттүүлүк аракет, объективдүү билимди өзүн-өзү аныктоо жана практикалык конструктивдүү аракетке айландыруу менен байланыштуу.

Социалдык компетенттүүлүктүн түзүлүшү төмөндөгү чөйрөгө туура келет:

– Адамдын физикалык-эмоционалдык, руханий жана рухий жашоосу менен байланыштуу мазмун. Ал адам болжол менен өз алдынча баалуулуктардын иерархиясын түзө билүүсү керек, жүрүм-турумдун өз алдынча жана жөндүү фор-

маларын тандай алуусу керек, өз оюн билдирүү техникасына ээ болуусу керек, тилдик сабаттуулукка ээ жана психикалык жактан өзүн-өзү башкара ала турган болуусу керек;

– Социалдык мекемелер, процесстер, нормалар жана мамилелер системасында инсандын функцияларын ишке ашырууга байланыштуу мазмун. Бул система үй-бүлөнүн, коллективдин, ата мекендин, укуктардын, өлкөнүн, эмгектин, кесиптин ж.б. баалуулук түшүнүктөрүн камтыйт;

– Адамдын жашоосунун убакыт мейкиндигинде жайгашуусуна байланыштуу жана өз жашоосун, жашоо жолун пландаштыруу жөндөмү катары кабыл алынган мазмун.

Социалдык компетенттүүлүк түшүнүгү жалгыз гана адамдын өзүнө болгон ишеними жана анын эффективдүүлүгүнө эмес, ошондой эле, чечилүүсү зарыл болгон көйгөйлүү социалдык кырдаалдын талаптарына байланыштуу.

Окутуу процессинде жүрүм-турумдун жаңы моделдерин түзүүгө багытталган социалдык программаларды иштеп чыгуу, бүтүрүүчүнү үй-бүлөлүк жашоого даяроо маселесине карата жаңы мамиле жана анын маанилүүлүгүн жогорулатуу жаштарды жаңы социалдык-экономикалык шарттарга көнүктүрүү процесстерин оптималдаштырууга өбөлгө түзөт. Ошондуктан, бардык орто билим берүүчү мекеме жана мектептердин бүтүрүүчүлөрү, өзгөчө өз алдынча жашоого даяр болуусу үчүн, билимдүү гана эмес, социалдык жактан компетенттүү да болуусу керек.

Билим берүүнүн функцияларын изилдеген В.С. Собкин: “Социалдык компетенттүүлүктүн түзүлүшүнө инсандын социалдык мекемелер системасында калыптануусу кирет” - деп белгилеген [8]. Үй-бүлөлүк өзгөрүүлөрдүн мүнөзү жана алардын социалдык-экономикалык жана башка процесстерге тийгизген таасири, биринчиден, үй-бүлөнүн негизги социалдык функцияларынын аткарылбоосу кеңири таралгандыгына байланыштуу. Экинчиден, көпчүлүк өлкөлөрдө үй-бүлөнүн мекемелик өзгөрүүлөрүнүн конкреттүү формаларын эске алганда дүйнө жүзүндө бирдей көрүнүштөр орун алууда, тагыраак айтканда, үй-бүлөлүк өзгөрүүлөрдүн мүнөзү жана динамикасынын жалпы социалдык-экономикалык өнүгүү зарылдыгына шайкеш келбегендигине байланыштуу [8].

Үй-бүлөдө адам баласы инсандык жактан калыптанаары шексиз. Ошол эле учурда анын мүнөзүнүн бир бөлүгү болгон дин, адеп-ахлак, тил, маданият да үй-бүлөнүн ичинде тарбия-

ланат [1].

Жогорку класстын окуучуларын үй-бүлөлүк жашоого даярдоо процесси жоопкерчиликтүү, социалдык жактан мобилдүү болот. Натыйжада окуучулар жашоонун түрдүү аспектилериинде ийгиликтүү түрдө өзүн-өзү аныктап, личносттун жашоонун бардык чөйрөлөрүндө аткарылуучу каражаттар катары каралуусу керек болгон билим жана билгичтиктерге жооптуу болгон демократиялык коомчулуктун эркин личносту болот.

Кыргыз элиндеги, үй-бүлөсүндөгү таалим-тарбия берүүнүн негизин адептүү, маданияттуу кылып чоңойтуу, татыктуу билим берүү, турмуштук көз караштарынын туура калыптанышына көңүл бөлүү сыяктуу элементтер түзгөн. Башкача айтканда кыргыз үй-бүлөсүндө баланын дени сак болушуна көңүл буруу менен салттуулуктун негизинде, туура таалим-тарбия берүүгө өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Үй-бүлөдө калыптанган кыргыздардын этнопедагогикасында тарбия – адептүүлүктү, акылдуулукту, ден-соолукту сактоону, кооздукту баалоо менен жаратылыш, эне тил, эмгек, каада-салт, өнөр, ишенимди үйрөтөт [5].

Ошондуктан, үй-бүлөлүк жашоого даярдоонун милдеттери инсандын индивидуалдуулугунун өнүгүүсү, анын үй-бүлөлүк жашоодо ачылуусунун профессионалдык жактан да калыптанууга жана өркүндөөгө өбөлгө түзүүсүндө жатат.

Ошол эле учурда жалпы орто билим берүүчү мектептерге мүнөздүү болгон билим берүү программаларынан көз карандысыз болуу зарыл. Ушуга байланыштуу, жалпы билим берүү чөйрөсү окууну бүтүрүүнүн квалификациялык талаптарын (моделин) шарттайт жана билим берүүнүн мазмунун аныктайт. Билим берүүнүн сапаттык стандарты бүтүрүүчүнүн моделинен келип чыгат.

Педагогика - үзгүлтүксүз билим берүү системасындагы дисциплиналар аралык система болуп эсептелгендигине таяна турган болсок, жогорку класстын окуучуларын үй-бүлөлүк жашоого даярдоону аларды социалдык компетенттүүлүктү калыптандыруу системасына жайгаштырдык.

Болочок бүтүрүүчүнүн личносттунун социалдык-личносттук жактан өнүгүүсү төмөндөгү сапаттарды камтуусун шарттайт:

– Келечекке карай умтулуу;

– Үй-бүлө куруу зарылчылыгын камтыган социалдык жана инсандык зарылчылыктын негизиндеги ишмердүүлүктү эффективдүү түрдө

пландаштыруу;

– Социалдык жана билимдик активдүүлүктү долбоорлоо жөндөмү;

– Социалдык мобилдүүлүк;

– Социалдык компетенттүүлүк.

Башкача айтканда, ийгиликтүү бүтүрүүчү социалдык-экономикалык жана психологиялык мамилелердин маңызын билет, өзүн жашоонун иш милдеттеринин булагы катары баалайт жана ынтымактуу үй-бүлө курууга жана аны сактап калууга күчү жетет.

Социалдашуунун функцияларына кененирээк токтоло кетели. Адам баласы дароо эле коомчулуктун бир мүчөсү катары жаралбайт, жөн гана социалдашууга шыгы бар адам катары жаралат. Адам узак убакыт бою жүргөн социалдашуу процессинде жаранга айланат. В.А. Сухомлинский белгилегендей, адамдын социалдык маңызы анын башка адамдар менен болгон мамилеси, байланышы жана өз ара байланышы аркылуу ачылат [10].

Курчач турган дүйнөнү жана өзүн дүйнөнүн бир бөлүгү катары таануу аркылуу, адамдар менен материалдык жана руханий керектөөлөрдү орундатуучу түрдүү мамилелерди түзүү аркылуу бала коомго аралашып, анын бир мүчөсү боло баштайт.

Социалдашуунун бул процесси – личносттун коомго кошулуусу педагогикалык жактан да каралып чыгуусу керек. Адам баласы аң сезимдүү түрдө өзүнүн “Мен” деген түшүнүгү, башка адамдардын кызыкчылыктары менен ынтымак мамиледе болууга аракет кылганда, башкалардын кызыкчылыктары жана зарылчылыктары менен эсептешкен учурда гана коомчулуктун жашоосуна туура жолдо аралашуу жана туура социалдашуу ишке ашат [9]. Индивиддин дүйнөгө болгон мамилесин аныктоосу личносттук маанилер, социалдык позиция, өзүн-өзүн аңдап билүү, дүйнө таанымдын баалуулук жана маанилик ядросу жана индивидуалдык аң сезимдин башка компоненттери жана алардын мааниси боюнча личносттун социалдык тажрыйбадан алган сабагы, анын саны жана психикасынын бул тажрыйбаларды кантип иштеп чыккандыгы. Ага кандай маани бергендиги социалдашуунун өндүрүмү катары кабыл алынат [10].

Социалдык билим берүү личносттун мобилдүү, динамикалуу болуусун, динамикалык өнүгүү жана өзүн-өзү ишке ашырууда туруктуулукка ээ болуусун камсыздоого багытталат. Бүгүнкү күндө социалдык билим өз ара байланыштуу эки максатка таянуусу зарыл: өсүп келе жаткан муундун заманбап шарттарда ийгилик-

түү түрдө социалдашуусу жана ишмердүүлүктүн субъекти катары адамдын өзүн-өзү ишке ашыруусу.

Ошентип, жогорку класстын окуучуларын үй-бүлөлүк жашоого даярдоого таасир тийгизген негизги социалдык-экономикалык факторлор катары төмөндөгүлөрдү белгилөөгө болот:

– Социалдык-билимдик мамилелер системасындагы социалдык колдоо, үй-бүлөлүк өнүгүүлөрдүн мүнөзү жана динамикасынын жалпы социалдык-экономикалык өнүгүүнүн зарылчылыктарына шайкеш келүүсү, тарбиялык жана социалдык даярдыктын жогорку деңгээли, атаандаштыкка туруктуу жана социалдык жактан адаптацияланган бүтүрүүчүлөргө болгон талап;

– Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн өз үй-бүлөсүн экономикалык жактан камсыздоонун негиздери катары социалдык-личносттук жетилгендикке ээ болуусу, келечектеги билим алуу жана өзүн-өзү аныктоого карата адекваттуу мотивациянын калыптануусу;

– Өлкөнүн иштөөчү кадрлар менен камсыздоосу;

– Социалдык жана профессионалдык жактан өзүн-өзү аныктоонун негизи катары үй-бүлө, болочок бүтүрүүчүлөр жана билимдин сапатынын өнүгүүсүнө жана социалдык мамилелерге таасир тийгизүүчү мамилелердин эмоционалдык-психологиялык абалы.

Адабияттар:

1. Адилбекова Н.О. Заманбап кыргыз үй-бүлөнүн көз караштарынын анализи. / Республикалык илимий-теориялык журнал «Известия вузов Кыргызстана», №2. - Бишкек, 2018. - 76-78-бб.
2. Асипова Н.А. Социалдык тарбия. Окуу китеби. - Бишкек: КТМУ, 2004.
3. Газман О.С. Новые ценности образования: Содержание гуманистического образования Текст. / О.С. Газман, Р.М. Вейсс, Н.Б. Крылова. - М., 1995.
4. Гриценко Л.И. Концепция воспитания А.С. Макаренко в свете современных научных знаний [Текст] / Л.И. Гриценко. / Педагогика, 2006.
5. Карыева А.К. Кыргыз агартуусунун тарыхындагы аялдардын проблемасы. / Республикалык илимий-теориялык журнал «Известия вузов Кыргызстана», №2. - Бишкек, 2017.
6. Маркова Т. Игра и труд в дошкольном детстве // Дошкольное воспитание. М., 1995.
7. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учебник для студ. пед. Вузов. - М.: ИЦ Академия, 1999.
8. Собкин В.С., Адамчук Д.Н., Руднев М.Г. Анализ факторов, влияющих на компетентность учащихся школ в сфере ИКТ. - М., 2011.
9. Сухомлинский В.А. О воспитании. - М.: Школьная пресса, 2003.
10. Сухомлинский В.А. в размышлениях современных украинских педагогов: монография / сост.: О.В. Сухомлинская А.Я., Савченко; авт. кол.: О.В. Сухомлинская, А.Я. Савченко, В.С. Курило, И.Д. Бех и др. - Луганск: Изд-во ГУЛНУ имени Тараса Шевченко, 2012.

Рецензент: к.пед.н., доцент Абдухамидова Б.А.